

فصلنامه پژوهش‌های ارتباطی / سال بیست و پنجم / شماره ۳ (پیاپی ۹۵) / پاییز ۱۳۹۷ / ۱۳۰-۱۰۳
Quarterly Journal of Communication Research, 2018, Vol. 25, No. 3 (95), 103-130

بازنمایی شادکامی در سریال‌های خانوادگی با توجه به الگوی اسلامی (مطالعه موردی: سریال‌های خانه سبز، پدرسالار، زیر تیغ، متهم گریخت، میوه ممنوعه، پایتخت و پرده‌نشین)

دکتر سیدمحمد دادگران*، دکتر محمد سلطانی فر**، زهرا اسحق‌پور✉

چکیده

پژوهش حاضر با توجه به ضرورت آموزش شادکامی، بر اساس نظریه یادگیری اجتماعی مبنی بر یادگیری مشاهده‌ای و با هدف بررسی بازنمایی شادکامی در سریال‌های خانوادگی سیمای جمهوری اسلامی ایران در سال‌های ۱۳۷۰ تا ۱۳۹۴ انجام گرفته است. روش این پژوهش تحلیل محتوای کمی از نوع توصیفی بوده است. ابتدا مقیاس سنجش بازنمایی شادکامی، با توجه به الگوی اسلامی شادکامی، طراحی و سپس ۷ سریال به صورت هدفمند با معیارهای محبوبیت و تأثیرگذاری و با توجه به ماهیت شادکامی در الگوی اسلامی، انتخاب شدند. از طریق نمونه‌گیری تصادفی طبقه‌ای، ۶۷۷ صفحه نیز به عنوان نمونه نهایی برگزیده شدند. واحد ثبت در این پژوهش کنش بوده است. این پژوهش دو مقوله اصلی دارد: رضامندی و نشاط. نتایج به دست آمده نشان می‌دهد که رضامندی، کمترین و زیرمقوله لذات مادی از مقوله نشاط، بیشترین میزان بازنمایی را در میان سریال‌های مورد مطالعه داشته است. همچنین کنش‌های منفی بیشتر از مقوله رضامندی و زیرمقوله لذات معنوی بازنمایی شده است؛ بنابراین، مطابق با الگوی اسلامی شادکامی که تحقق شادکامی را در کاهش کنش‌های منفی در برابر کنش‌های مثبت در موقعیت‌های خوشایند و ناخوشایند و تعادل میان بهره‌مندی از لذات مادی و معنوی می‌داند، این ۷ سریال، تصویر درستی از شادکامی در اسلام بازنمایی نکرده‌اند.

کلید واژه‌ها: شادکامی، رضامندی، نشاط، بازنمایی، تحلیل محتوا

* دکترای روان‌شناسی اجتماعی، دانشیار دانشگاه آزاد اسلامی، واحد تهران مرکز ** دکترای علوم ارتباطات، دانشیار دانشگاه آزاد اسلامی، واحد علوم و تحقیقات تهران

✉ نویسنده مسئول: دانشجوی دکترای علوم ارتباطات، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد علوم و تحقیقات تهران

Email: zahraeshaghpour@gmail.com

پذیرش نهایی: ۹۷/۵/۲۹

تجدید نظر: ۹۷/۴/۳۱

تاریخ دریافت: ۹۷/۴/۶

DOI: 10.22082/CR.2018.88934.1638

مقدمه

در دنیای امروز، اضطراب‌های فکری و تنش‌های روانی ناشی از مشکلات عصر فناوری، منجر به کاهش احساس شادی شده است. در ایران نیز آمار افسردگی در سال‌های اخیر افزایش پیدا کرده است. طبق آخرین آمار که در سال ۱۳۹۷ از سوی رئیس انجمن مددکاری اجتماعی ایران اعلام شده است، به ازای هر ۴ نفر در کشور یک نفر دارای اختلال روانی است و ۶ میلیون افسرده در کشور وجود دارند (موسوی چلک، ۱۳۹۷، ص ۷). مشکلات و فشارهای اقتصادی و اجتماعی فزاینده‌ای که شرایط استرس‌زا و پرتنشی را به آحاد جامعه ایران تحمیل می‌کند، اهمیت توجه به مقوله شادکامی را افزایش می‌دهد. از سوی دیگر، وینهوون^۱ (۱۹۹۳) اظهار می‌دارد که بر اساس پژوهش‌های روان‌شناسان، شادکامی موجب انگیزش برای فعالیت افراد، افزایش آگاهی، تقویت خلاقیت و تسهیل روابط اجتماعی می‌شود و در نهایت، به توسعه و تعالی جوامع می‌انجامد، همان‌گونه که فقدان یا کمبود آن می‌تواند آثار زیانباری در مسیر توسعه داشته باشد. این امر، انگیزه پژوهش حاضر برای پرداختن به موضوع شادکامی بوده است؛ اما کدام تعریف شادکامی و از کدام منظر؟

در طول تاریخچه مطالعات روان‌شناسی، روان‌شناسان همیشه به دنبال شناخت شادی و مؤلفه‌های آن بوده‌اند، اما مقوله شادکامی^۲ به‌عنوان یک اصطلاح علمی، با مباحث رویکرد روان‌شناسی مثبت‌گرا^۳ وارد حیطه مطالعات دانشگاهی شده است. سلینگمن^۴ (۲۰۰۲) شادکامی را موضوع اصلی رویکرد روان‌شناسی مثبت‌گرا می‌داند؛ اکثر نظریه‌پردازان حوزه روان‌شناسی مثبت‌گرا نیز شادکامی را با دو مؤلفه اصلی، با عنوان‌های هیجانی (حالت‌ها و لذت‌ها) و شناختی (رضامندی) تعریف می‌کنند (آرگایل^۵، ۲۰۰۱). پژوهش‌ها و نظریه‌پردازی‌های این حوزه مؤلفه‌هایی برای شادکامی ارائه می‌کنند که یکی از شاخص‌ترین آنها، مذهب است. بسیاری از پژوهش‌های میان‌رشته‌ای روان‌شناسی و دین، ارتباط معنادار و مثبت میان شادکامی و مذهب را تأیید

1. Veenhoven

2. happiness

3. positive psychology

4. Seligman

5. Argyle

بازنمایی شادکامی در سریال‌های خانوادگی با توجه به الگوی اسلامی ... ❖ ۱۰۵

کرده‌اند؛ اما در این پژوهش، دین تنها یکی از مؤلفه‌های مؤثر در شادکامی نیست. بلکه بستری برای تعریف مفاهیم شادکامی و راه و برنامه‌ای برای حرکت به سمت آن است. دین اسلام یک برنامه جامع و کاربردی برای سعادت بشر است و فرهنگ اسلامی، اصطلاح شادکامی روان‌شناسی (happiness) را معادل با سعادت می‌گیرد (پسندیده، ۱۳۹۰)؛ بنابراین، الگوی اسلامی شادکامی از سوی پژوهشگران میان‌رشته‌ای روان‌شناسی و مطالعات دینی و حوزوی، با استخراج از متون روایی و آیات قرآنی، ارائه شده است و بر پایه توحید استوار است (پسندیده، ۱۳۹۲). پژوهشگران این حوزه تلاش کرده‌اند، مقیاسی را با رویکرد اسلامی ارائه دهند که توانایی سنجش شادکامی را داشته باشد. همچنین در این حوزه مطالعاتی، رابطه میان الگوی اسلامی شادکامی و الگوی روان‌شناختی شادکامی را مورد بررسی قرار داده‌اند که نتایج نشان می‌دهد، بین این دو الگوی شادکامی، رابطه مثبت و معناداری وجود دارد (علی‌محمدی و آذربایجانی، ۱۳۸۸). از سوی دیگر، سبقه تاریخی فرهنگ اسلامی در ایران و آمیختن آن با فرهنگ ایرانی، همچنین تفاوت‌ها و تناقضات بسیار آن با فرهنگ جوامع غربی، باعث شده است که برای مقیاس بازنمایی شادکامی، از آموزه‌ها و مفاهیم الگوی اسلامی شادکامی استفاده شود.

با توجه به اهمیت شادکامی، آموزش رفتارهای مبتنی بر آن به افراد جامعه، به‌ویژه، خانواده‌ها به‌عنوان عنصر حیاتی جامعه، ضرورت دارد. مطابق با نظریه یادگیری اجتماعی، مخاطبان تلویزیونی با مشاهده رفتارها یا کنش‌های شخصیت‌های سریال‌های تلویزیونی به‌عنوان الگوهای نمادین، آنها را یاد می‌گیرند؛ به این ترتیب، پژوهش حاضر برای روشن شدن میزان و چگونگی بازنمایی مؤلفه‌ها و مفاهیم شادکامی در سریال‌های تلویزیونی ایرانی محبوب و تأثیرگذار در خلال سال‌های ۱۳۷۰ تا ۱۳۹۴، با توجه به الگوی اسلامی شادکامی انجام گرفته است. دو مؤلفه اصلی این پژوهش، مطابق با این الگو، رضامندی و نشاط است و بر پایه توحید بنا نهاده شده است. موضوع اصلی و با اهمیت در این الگو، خیر دانستن تقدیر الهی است که با واکنش‌های مثبت در تمامی

موقعیت‌های خوشایند (نعمت‌ها) و ناخوشایند (بلا، مصیبت، گرفتاری و رنج) همراه می‌شود. خیرباوری، بر پایه مبانی توحیدی قرار دارد و از همین رو؛ علاوه بر محبوب بودن و تأثیرگذار بودن سریال‌های مورد مطالعه، به دلیل ماهیت شادکامی در اسلام، جریان داشتن یک زندگی واقعی با نمایش فراز و نشیب‌هایی که بیشتر در سریال‌های درام، ملودرام و طنزهای مبتنی بر موقعیت و دور از فانتزی دیده می‌شود، اهمیت دارد.

با بررسی بازنمایی شادکامی در سریال‌های مورد مطالعه، مؤلفه‌هایی که از الگوی اسلامی شادکامی در بازنمایی شادکامی در سریال‌های مورد مطالعه، از نظر دور مانده‌اند و کمترین میزان بازنمایی را داشته‌اند؛ و همچنین مؤلفه‌هایی که با بیشترین بازنمایی همراه بوده‌اند، هر دو مشخص شده‌اند؛ این امر، از منظر اهمیت و ضرورت عملی موضوع پژوهش حاضر، می‌تواند هم به تولیدکنندگان سریال‌ها و هم به سیاستگذاران سیمای جمهوری اسلامی ایران کمک کند که با شناسایی نقصان‌های انتقال مفاهیم الگوی اسلامی شادکامی در قالب سریال‌های تلویزیونی و دریافت تصویر روشن‌تر نسبت به مقوله‌های شادکامی در اسلام، سریال‌هایی با تأثیرگذاری بیشتر، برای انتقال آموزه‌های الگوی اسلامی شادکامی بسازند. این پژوهش، از منظر اهمیت نظری موضوع، می‌تواند به گسترش ادبیات پژوهش در مطالعات میان‌رشته‌ای ارتباطات، روان‌شناسی و دین کمک کند. همچنین مبنای پژوهش‌هایی قرار گیرد که با استفاده از روش‌های مختلف کمی، کیفی و ترکیبی، به دنبال راهکارهای دقیق‌تر رسانه‌ای برای چگونگی انتقال مفاهیم الگوی اسلامی شادکامی از طریق قالب‌های مختلف تلویزیونی هستند.

هدف اصلی این پژوهش، بازنمایی شادکامی در سریال‌های خانوادگی سیمای جمهوری اسلامی ایران از سال ۱۳۷۰ تا ۱۳۹۴ با توجه به الگوی اسلامی شادکامی بوده است. همچنین اهداف فرعی دیگری همچون: بازنمایی مقوله رضامندی در الگوی اسلامی شادکامی در سریال‌های مورد مطالعه؛ بازنمایی صبر در ناخوشایندها به‌عنوان زیرمقوله رضامندی در سریال‌های مورد مطالعه؛ بازنمایی شکر در خوشایندها به‌عنوان زیرمقوله رضامندی در سریال‌های مورد مطالعه؛ بازنمایی انجام بایدها به‌عنوان زیرمقوله

بازنمایی شادکامی در سریال‌های خانوادگی با توجه به الگوی اسلامی ... ❖ ۱۰۷

رضامندی در سریال‌های مورد مطالعه؛ بازنمایی انجام نبایدها (کراهت از گناه) به‌عنوان زیرمقوله رضامندی در سریال‌های مورد مطالعه؛ بازنمایی مقوله نشاط در سریال‌های مورد مطالعه؛ بازنمایی لذات مادی به‌عنوان زیرمقوله نشاط در سریال‌های مورد مطالعه و بازنمایی لذات معنوی به‌عنوان زیرمقوله نشاط در سریال‌های مورد مطالعه مدنظر قرار دارد.

پرسش اصلی پژوهش: مقوله‌های الگوی اسلامی شادکامی چگونه و به چه میزان در سریال‌های مورد مطالعه بازنمایی شده‌اند؟

پرسش‌های فرعی: مقوله رضامندی در الگوی اسلامی شادکامی، چگونه و به چه میزان در سریال‌های مورد مطالعه بازنمایی شده است؟ مقوله صبر در ناخوشایندها به‌عنوان زیرمقوله رضامندی، به چه میزان در سریال‌های مورد مطالعه بازنمایی شده است؟ مقوله شکر در خوشایندها به‌عنوان زیرمقوله رضامندی، به چه میزان در سریال‌های مورد مطالعه بازنمایی شده است؟ مقوله انجام بایدها به‌عنوان زیرمقوله رضامندی، به چه میزان در سریال‌های مورد مطالعه بازنمایی شده است؟ مقوله انجام نبایدها (کراهت از گناه) به‌عنوان زیرمقوله رضامندی، به چه میزان در سریال‌های مورد مطالعه بازنمایی شده است؟ کدام‌یک از زیرمقوله‌های رضامندی بیشترین و کدام‌یک کمترین بازنمایی را داشته‌اند؟

مقوله نشاط در الگوی اسلامی شادکامی، چگونه و به چه میزان در سریال‌های مورد مطالعه بازنمایی شده است؟ مقوله لذات مادی به‌عنوان زیرمقوله نشاط، به چه میزان در سریال‌های مورد مطالعه بازنمایی شده است؟ مقوله لذات معنوی به‌عنوان زیرمقوله نشاط، به چه میزان در سریال‌های مورد مطالعه بازنمایی شده است؟ آیا مقوله لذات معنوی بیشتر از مقوله لذات مادی بازنمایی شده است؟ مقوله کنش‌های منفی چگونه و به چه میزان در سریال‌های مورد مطالعه بازنمایی شده است؟ آیا مقوله کنش‌های منفی کمتر از مقوله‌های رضامندی و نشاط بازنمایی شده است؟

پیشینه پژوهش

یکی از زمینه‌های پژوهش حاضر مطالعاتی در حوزه روان‌شناسی است که نتایج آنها نشان می‌دهد، میان دین، مذهب و معنویت با شادکامی و مؤلفه‌های آن ارتباط معنادار و مثبتی وجود دارد. نتایج پژوهش‌های مایرز^۱ (۲۰۰۰) در مقاله‌ای با عنوان «پشتوانه‌ها، دوستان و مذهب مردم شاد» نشان داد که افراد معتقد به امور معنوی از زندگی شادتری برخوردارند. سلیگمن (۲۰۰۰) نیز به این نتیجه رسید که افرادی که امور مذهبی را انجام می‌دهند، شادتر از افراد دیگر زندگی می‌کنند. همچنین شارما^۲ و شارما^۳ (۲۰۱۶)، در پژوهش خود با هدف بررسی رابطه میان معنویت و شادکامی، به این نتیجه رسیدند که میان معنویت و شادکامی، همبستگی مثبت برقرار است. مطالعات دیگری که در کشورهای مختلف، به نتیجه رابطه معنادار و مثبت بین نگرش دینی، دینداری و مذهب با شادکامی رسیده‌اند، عبارت‌اند از: کاتانزارو^۴ و همکاران (۱۹۹۵)، رابینز^۵ و فرانسیس^۶ (۱۹۹۶)، فرانسیس و لستر^۷ (۱۹۹۷)، مالتبی^۸ و همکاران (۱۹۹۹)، فرنچ^۹ و جوزف^{۱۰} (۱۹۹۹)، بیرد^{۱۱} و همکاران (۲۰۰۰)، فرانسیس و همکاران (۲۰۰۰)، لوئیز^{۱۲} (۲۰۰۱)، عبدالخالق^{۱۳} (۲۰۰۶)، شو^{۱۴} و جوزف (۲۰۰۷). مطالعاتی نیز در داخل کشور انجام شده است که ارتباط مثبت و معنادار میان دینداری، مذهب و معنویت با شادکامی را نشان می‌دهد.

پژوهش‌های منظری توکلی و عراقی‌پور (۱۳۸۹)، حیدری رفعت و عنایتی نوین‌فر (۱۳۸۹)، نجفی و عرفان (۱۳۹۱)، مهدی‌زاده، زارع غیاث‌آبادی (۱۳۹۲) و بهادری خسروشاهی (۱۳۹۶) با اهدافی مشابه، به نتایج مشابه پژوهش‌های پیشین رسیده‌اند. پژوهشگران حوزه مطالعاتی میان‌رشته‌ای روان‌شناسی و دین، پژوهش‌هایی را برای ارائه الگوی اسلامی شادکامی که از دل متون اسلامی (قرآن و منابع روایی و احادیث)

1. Myers	2. Sharma	3. Sharma
4. Catanzaro	5. Robbin	6. Francis
7. Lester	8. Maltby	9. French
10. Joseph	11. Byrd	12. Lewis
13. Abdel-khalegh		14. Shaw

بازنمایی شادکامی در سریال‌های خانوادگی با توجه به الگوی اسلامی ... ❖ ۱۰۹

استخراج شده است، انجام دادند و سپس به آزمایش به‌کارگیری مفاهیم الگوی اسلامی شادکامی در افزایش شادکامی پرداختند.

پسندیده و همکاران نیز (۱۳۹۰) پژوهشی را برای شناخت مؤلفه‌های احساس سعادت‌مندی (شادکامی در اسلام) انجام دادند. روش این پژوهش، مفهوم‌شناسی و سپس، تحلیل محتوا و تحلیل عقلانی بوده است. نتایج نشان داد که سعادت، ترکیبی از خیر و سرور و احساس سعادت‌مندی، ترکیبی از رضامندی و نشاط است. در مرتبه بعد، رضامندی خود به مؤلفه‌های جزئی‌تری تحلیل می‌شود که عبارت‌اند از: صبر در ناخوشاینده‌ها، شکر در خوشاینده‌ها، رغبت به طاعت و کراهت از معصیت؛ نشاط نیز به نشاط مادی و معنوی تقسیم می‌شود.

پسندیده (۱۳۹۵) در پژوهشی که با هدف بررسی ماهیت و پایه نظری رضامندی بر اساس منابع اسلامی، با روش تحلیل محتوا و با استفاده از مدل فهم روان‌شناختی متون دینی انجام شد، به این نتیجه رسید که رضامندی، یک حس مثبت درونی، ترکیبی از مطابقت، پذیرش و خرسندی است. پایه نظری رضامندی مبتنی بر منابع اسلامی، خیرباوری است. خیرباوری نیز به معنی اعتقاد به خیر بودن تقدیر الهی است.

نوفرستی و پسندیده (۱۳۹۴) پژوهشی را با عنوان «امکان‌پذیری روان‌درمانی مثبت‌گرای مبتنی بر «خیرباوری»، در عاطفه مثبت و منفی افراد دارای نشانه‌های افسردگی» انجام دادند. روان‌درمانی مثبت‌گرای مبتنی بر خیرباوری، به‌عنوان یک مداخله کوتاه‌مدت و مؤثر می‌تواند به کاهش علائم افسردگی یا عواطف منفی و افزایش عواطف مثبت بینجامد.

سرتیپی و همکاران (۱۳۹۵) با هدف ارائه الگوی صبر مبتنی بر آموزه‌های اسلامی و تعیین کارایی آن در به‌باشی روان‌شناختی زنان، پژوهشی انجام دادند؛ که طی آن، بر پایه مؤلفه صبر و آموزه‌های افزایش آن در الگوی اسلامی شادکامی عباس پسندیده (۱۳۹۲) برنامه‌ای نه جلسه‌ای، تدوین و با طرحی نیمه‌آزمایشی به آزمون گذاشته شد. یافته‌ها نشان داد که مداخله برنامه آموزشی صبر مبتنی بر الگوی اسلامی شادکامی بر به‌باشی روان‌شناختی زنان مؤثر است.

اصفهانیان و همکاران (۱۳۹۵) با هدف ارائه الگوی شکر مبتنی بر آموزه‌های اسلامی و بررسی اثربخشی آن بر رضایت از زندگی، پژوهشی با طرح نیمه‌آزمایشی انجام دادند. مؤلفه شکر در الگوی اسلامی شادکامی پسندیده (۱۳۹۲) یکی از منابع مهم و اصلی تهیه برنامه آموزش شش جلسه‌ای برای ارائه در طرح نیمه‌آزمایشی این پژوهش بوده است. یافته‌ها نشان داد که مداخله آموزشی شکرگزاری مبتنی بر آموزه‌های اسلامی دارای اثربخشی معناداری است و باعث افزایش رضایت از زندگی افراد می‌شود.

در حوزه مطالعات بازنمایی رسانه‌ای در مورد موضوع بازنمایی شادی، به‌ویژه در سریال‌های تلویزیونی، دو پژوهش یافت شد. توماس^۱ و کالاهان^۲ (۱۹۸۲) با هدف بررسی بازنمایی اسطوره «پول شادی نمی‌آورد» در سریال‌های تلویزیونی شبکه‌های ABC, CBS, NBC که بر این موضوع متمرکزند، پژوهشی انجام دادند. یافته‌ها نشان داد که نسبی بودن فقر و اسطوره «پول شادی نمی‌آورد» به‌وضوح بازنمایی شده است. این پژوهش، نگاهی مخالف به این بازنمایی دارد و منتقد اسطوره «پول شادی نمی‌آورد» است.

فاروق ابوزید^۳ (۲۰۱۶) پژوهشی را با هدف بررسی بازنمایی شادکامی در ۲۵ سریال مصری انجام داد. نتایج این پژوهش که با روش تحلیل محتوا انجام گرفت، نشان داد؛ اکثر سریال‌های تلویزیونی مورد مطالعه، شادکامی را با سطح بالایی از غنی بودن و ثروت مرتبط کرده‌اند در حالی که دیگر عوامل مؤثر بر شادکامی را نادیده گرفته‌اند.

همان‌گونه که مشاهده شد، مطالعات روان‌شناسی و دین، مذهب را به‌عنوان یکی از مؤلفه‌های تأثیرگذار بر شادکامی مورد بررسی قرار داده‌اند، اما در دهه‌های اخیر، در ایران، نیز کارشناسان علوم دینی با همکاری کارشناسان حوزه روان‌شناسی، پژوهش‌هایی را انجام داده‌اند و الگوی اسلامی شادکامی را از دل منابع و متون اسلامی استخراج کرده‌اند؛ آنان معتقدند که اسلام، برای سعادت و شادکامی بشر الگو و برنامه کاملی ارائه می‌کند.

1. Thomas

2. Callahan

3. Farouk Abou Zeid

بازنمایی شادکامی در سریال‌های خانوادگی با توجه به الگوی اسلامی ... ❖ ۱۱۱

پژوهش‌های بازنمایی در موضوع شادکامی، بازنمایی مؤلفه‌های روان‌شناختی شادکامی را در سریال‌های تلویزیونی مورد بررسی قرار داده‌اند، اما در پژوهش حاضر، بازنمایی مؤلفه‌های الگوی اسلامی شادکامی در سریال‌های تلویزیونی سیمای جمهوری اسلامی ایران مورد بررسی قرار گرفته است.

مفهوم، ماهیت، ابعاد و مبانی شادکامی در اسلام

شادکامی در اسلام معادل با «سعادت» گرفته می‌شود (پسندیده، ۱۳۹۰، ص ۸). پسندیده و همکاران، با بررسی ۴۴۰ روایت مرتبط با سعادت و آیات قرآن کریم، به این نتیجه رسیدند که «اسلام سعادت را خیر پایدار همراه با شادی و سرور می‌داند». در بررسی آثار لغت‌شناسان نیز در مورد ریشه سعادت یعنی «سعد» می‌توان به این جمع‌بندی رسید که دو کلید واژه مهم با عنوان «خیر» و «سرور» در مفهوم سعادت وجود دارد. این دو پایه اساسی سعادت یا همان شادکامی را در اسلام تشکیل می‌دهند (۱۳۹۰، ص ۱۲۳). شادکامی یا سعادت، زندگی بر پایه خیر و همراه با سرور است. خیر با ماهیت آن چیزی که انسان در زندگی با آن روبه‌رو می‌شود، ارتباط دارد و سرور مرتبط با هیجان‌ات یا لذات زندگی است (همان، ص ۱۲۵).

شادکامی در اسلام دارای دو بعد تکوینی و تشریحی است. بعد تکوینی، رویکرد هستی‌شناختی دارد. در واقع، بر اساس آن، شادکامی یک «حقیقت موجود» اما بدون جرم و غیرقابل رؤیت است که آفریده شده و مانند هر آفریده دیگر، قوانینی بر آن حاکم است. بعد تشریحی، رویکرد قانون‌شناسانه دارد و بر «هست و نیست»های شادکامی یا به عبارت دیگر «واقعیت‌های شادکامی» استوار است (پسندیده، ۱۳۹۰، ص ۱۰).

شادکامی در اسلام بر واقعیت‌های توحیدی مبتنی است. به عبارت دیگر، همه امور مربوط به شادکامی، واقعیت‌هایی دارند که از دل توحید بیرون می‌آید. مجموعه این واقعیت‌ها مبانی توحیدی شادکامی را تشکیل می‌دهند که چهار گونه‌اند: مبانی خداشناختی، جهان‌شناختی، انسان‌شناختی و دین‌شناختی. میان این مبانی، ارتباط و نظام خاصی برقراری

است که از سوی خداوند تنظیم شده است. افراد تنها با شناخت این مبانی و تنظیم و هماهنگی آن با زندگی‌شان می‌توانند به شادکامی برسند. لازمه این کار، ایمان به خداست. مؤلفه‌های شادکامی از دل این مبانی بیرون می‌آیند (همان، صص ۱۱-۱۲).

مؤلفه‌های الگوی اسلامی شادکامی

همان‌گونه که بیان شد، پسندیده با توجه به مستندات آیات و روایات به این نتیجه دست‌یافته که آنچه مدنظر اسلام است، شادکامی در زندگی است؛ مفهومی که آن را مطابق با تعریف سعادت می‌داند؛ بنابراین تعریف، سعادت، دو رکن اساسی دارد که عبارت‌اند از: خیر و سرور. این، می‌تواند دو مؤلفه شادکامی از دیدگاه اسلام را توجیه کند که عبارت‌اند از: «رضامندی» و «نشاط». در واقع، خیر و سرور، عواملی برای تحقق رضامندی و نشاط‌اند. اساس احساس رضامندی، بر خیر بودن تقدیر و اساس احساس نشاط، بر لذت استوار است (۱۳۹۲، ص ۵۰۳).

پسندیده (۱۳۹۵) در مجموع پژوهش‌های لغوی، اصطلاحی و دینی خود به این نتیجه رسید که رضامندی ترکیبی از مطابقت (تطبیق وضع موجود با وضع مورد انتظار)، پذیرش (پذیرش وضع خود و تسلیم بودن) و خرسندی است (نداشتن ناخرسندی درونی حتی در حین بلا و مصیبت؛ از منظر اسلام، هیچ تلازمی میان رضامندی و شادی با سختی، رنج و گرفتاری وجود ندارد). در نهایت، این ترکیب بر پایه خیرباوری یا پذیرش خیر بودن تقدیر الهی در مصیبت‌ها و نعمت‌ها، استوار است و رضامندی، واکنش مثبت به تقدیر الهی است.

در این الگو، موضوع رضامندی، قضا و قدر است که نخست، خود به دو بخش تقسیم می‌شود: تکوینی (بعد آفرینشی) و تشریحی (قانون)؛ سپس بعد تکوینی آن به خوشایند (نعمت‌ها) و ناخوشایند (بلا و مصیبت‌ها) و بعد تشریحی آن، به بایدونباید تقسیم می‌شود. از سوی دیگر، نشاط نیز بعد هیجانی انسان است که آن را، متناسب با ابعاد وجودی انسان، به دو بخش مادی و معنوی تقسیم می‌کنند؛ بنابراین، در مجموع

بازنمایی شادکامی در سریال‌های خانوادگی با توجه به الگوی اسلامی ... ❖ ۱۱۳

می‌توان گفت که شادکامی، ساختاری شش قسمتی دارد. در بعد تکوین، واکنش مثبت به خوشایند، «شکر» و واکنش مثبت به ناخوشایند، «صبر» نادیده می‌شود. همچنین در بعد تشریح، واکنش مثبت به بایدها، «رغبت» و واکنش مثبت به نبایدها، «کراهت» نام دارد. نشاط نیز ترکیبی از لذت مادی و معنوی است (پسندیده، ۱۳۹۲، ص ۵۰۴).

پسندیده معتقد است که اسلام بین تقدیر و تحقق فاصله می‌گذارد و شادکامی مقدر شده زمانی محقق می‌شود که واکنش مناسب انسان در برابر خیر مقدر (اساس رضامندی) و سرور مقدر (نشاطی که اندازه آن از سوی خداوند تعیین شده است). اتفاق بیفتد و این دو را به خیر و سرور مؤثر تبدیل کند. واکنش به سرور و شادی مقدر، لذت بردن از لذت‌های مادی و معنوی است. واکنش به خیر مقدر در یک سطح کلی، رضامندی نسبت به تقدیر الهی است و در موقعیت‌های جداگانه، صبر در ناخوشایندها، شکر در خوشایندها، انجام بایدها و ترک نبایدهاست که منجر به خیر مؤثر می‌شود. در نهایت، شادکامی، ترکیبی است از زندگی خیر که در رضامندی محقق می‌شود و زندگی خوب که با مقوله نشاط معنا می‌گیرد (۱۳۹۲، صص ۵۰۹-۵۰۷).

نظریه یادگیری اجتماعی^۱ بندورا^۲

بندورا (۱۹۷۷) معتقد بود که افراد می‌توانند از طریق مشاهده رفتارهای انسانی و با فرایند الگوسازی، آنها را یاد بگیرند؛ بنابراین نظریه، یادگیری از راه مشاهده^۳، تقلید^۴ و الگوبرداری صورت می‌گیرد. به عقیده او، یادگیرنده بدون آنکه عمل آشکاری انجام دهد، با مشاهده هرگونه فعالیت از طریق رسانه‌هایی مانند تلویزیون، مجله، کتاب و ...، به‌طور خود به خودی به یادگیری می‌پردازد. بندورا سه مدل پایه از یادگیری مشاهده‌ای را تعریف کرده است: مدل زنده که در آن، فردی واقعی، رفتاری را به نمایش می‌گذارد؛ مدل آموزشی که همراه با توصیف و توضیح یک رفتار است و مدل نمادین که در آن،

1. social learning theory

2. Bandura

3. Observation

4. imitation

رفتار از طریق شخصیت‌های واقعی یا ساختگی در کتاب‌ها، فیلم‌ها، برنامه‌های تلویزیونی یا رسانه‌ها نشان داده می‌شود.

با توجه به نظریه یادگیری اجتماعی بندورا، آموزه‌ها و مؤلفه‌های الگوی اسلامی شادکامی را می‌توان در قالب کنش‌ها یا رفتارهای شخصیت‌های سریال‌های تلویزیونی به‌عنوان الگو یا مدل نمادین، ارائه داد تا مخاطبان این سریال‌ها از طریق مشاهده این رفتارها و کنش‌ها به یادگیری آنها بپردازد.

تعاریف عملیاتی

الگوی اسلامی شادکامی دارای دو مقوله اصلی است: رضامندی و نشاط. رضامندی دارای چهار زیر مقوله، صبر در ناخوشاینده‌ها، شکر در خوشاینده‌ها، انجام بایدها و ترک نیایدهاست.

صبر در ناخوشاینده‌ها: هر کنش کلامی پس از وقوع حادثه، بلا و مصیبت، گرفتاری، مشکل، رنج و ناراحتی که بیانگر پذیرش آنها به‌عنوان تقدیر الهی و خیر دانستن مقدرات الهی است؛ مانند جملاتی چون: توکل بر خدا، خدایا کمک کن و پناه بر خدا. همچنین کنش‌های غیرکلامی؛ مانند دعا کردن، نماز خواندن برای رفع گرفتاری، بردن دست‌ها به بالا، نگاه به آسمان و ...

شکر در خوشاینده‌ها: هر کنش کلامی پس از رفع گرفتاری، مشکل و رنج یا در جریان هر نوع خوشی و نعمت؛ مانند سلامتی خود و خانواده، ثروت، موقعیت اجتماعی بالا، شغل مناسب، عشق و ازدواج، خانواده خوب و... که خیری از سوی خدا شمرده شود. با جملاتی مانند؛ خدا را شکر، الحمدالله و ... همچنین کنش‌های غیرکلامی؛ مانند سجده شکر، نماز شکر و هر نوع کنش غیرکلامی که دربردارنده شکر الهی باشد.

انجام بایدها (واجبات): در این پژوهش منظور کنش‌های کلامی و غیرکلامی مرتبط با اعمال واجب در دین اسلام است؛ مانند خواندن نماز واجب، گرفتن روزه

بازنمایی شادکامی در سریال‌های خانوادگی با توجه به الگوی اسلامی ... ❖ ۱۱۵

واجب، پرداخت خمس و زکات و یا هرگونه کنش کلامی که نسبت به این واجبات ابراز رغبت و حمایت می‌کند.

کراهت از نبايدها (معصیت): هر کنش کلامی که به ابراز تنفر، بیزاری و کراهت از گناهان و اعمال حرام در اسلام (مانند دروغ، تهمت، غیبت، تملک مال غیر، خوردن مال حرام و ...) می‌پردازد؛ همچنین کنش‌های غیرکلامی مانند برگرداندن سر هنگام وقوع یکی از گناهان و اعمال حرام یا ترک محل گناه و هر نوع کنش غیرکلامی دیگری که نشان‌دهنده بیزاری از گناه است.

مقوله نشاط، خود به دو مقوله لذت‌های مادی و معنوی تقسیم می‌شود.

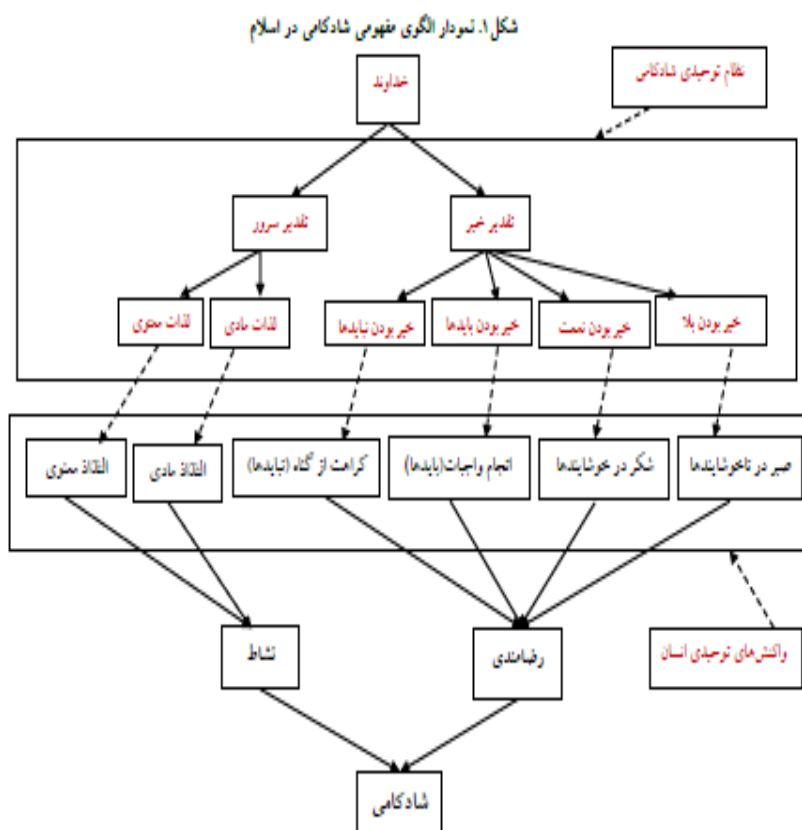
لذت‌های مادی: تحرک و ورزش، بینایی، لامسه، خوردن و آشامیدن، پاکیزگی، ارتباط با دیگران، بوی خوش، شوخی، خندیدن، کار و کسب روزی حلال.

لذت‌های معنوی: ذکر خدا، بخشش مالی و معنوی، زیارت، مناجات و دعا، خواندن قرآن، خواندن نمازهای مستحبی، توسل به ائمه و معصومین.

کنش‌های منفی: کنش‌های منفی به‌صورت یک مؤلفه جداگانه در الگوی اسلامی شادکامی مطرح نشده‌اند؛ اما در دل مباحث رضامندی، به کاهش کنش‌های منفی که موجب افزایش رضامندی می‌شود، اشاره شده است. در مبحث ترک نبايدها، کراهت و دوری از گناهان به‌عنوان کنش‌های منفی مطرح شده است؛ در دل مبانی توحیدی نیز این مفهوم وجود دارد که اگر انسان خیر بودن مقدرات الهی را به‌عنوان واقعیت‌های توحیدی نپذیرد، ناراحتی و غم به سراغش خواهد آمد. بسیاری از کنش‌های شخصیت‌ها را در سریال‌های مورد مطالعه، کنش‌های منفی در برمی‌گیرد، در پژوهش حاضر، کنش‌های منفی شامل اعمال غیراخلاقی و گناهانی است که در دین اسلام برشمرده شده‌اند؛ مانند دروغ، دزدی، حسد، کینه، فریب، روابط با نامحرم در خارج از حدود شرعی و ... همچنین هیجانات منفی مانند ناراحتی، عصبانیت، نگرانی، ترس، دعوا، قهر، نیش و کنایه و

تعدادی کنش هم وجود دارند که نمی‌توان معنای خاصی برای آنها در نظر گرفت؛ به همین دلیل تحت عنوان مقوله کنش‌های بی‌معنا شمارش شده‌اند.

شکل ۱. نمودار الگوی مفهومی شادکامی در اسلام

روش‌شناسی پژوهش

این پژوهش به‌منظور بررسی نحوه بازنمایی شادکامی در سریال‌های تلویزیونی از روش تحلیل محتوای کمی استفاده کرده است. تحلیل محتوا، روشی برای تشریح عینی، منظم و کمی محتوای آشکار پیام‌های ارتباطی متن، تصویر، صدا، عکس و غیره است (برلسون^۱، ۱۹۵۲، ص ۱۸).

1. Berelson

بازنمایی شادکامی در سریال‌های خانوادگی با توجه به الگوی اسلامی ... ❖ ۱۱۷

جامعه آماری پژوهش، سریال‌هایی با محوریت خانواده است که طی سال‌های ۱۳۷۰ تا ۱۳۹۴ در سیمای جمهوری اسلامی ایران ساخته و پخش شده‌اند. انتخاب سریال‌ها با روش نمونه‌گیری هدفمند صورت گرفته است چراکه پژوهش از یک‌سو، به دنبال سریال‌هایی با محوریت خانواده بود و از سوی دیگر تحلیل سریال‌هایی بود که مخاطبان بیشتری داشته‌اند، از باب فنی و محتوا، مورد اقبال منتقدان بیشتری قرار گرفته‌اند و به عبارت دیگر، تأثیرگذارتر بوده‌اند.

اما در انتخاب سریال‌های مورد مطالعه، نکته مهم‌تری وجود دارد که به ماهیت شادکامی در اسلام برمی‌گردد. همان‌گونه که گفته شد شادکامی در الگوی اسلامی، دارای مبنای توحیدی است. آنچه در اسلام موجب شادکامی می‌شود، پذیرش خیر بودن مقدرات الهی در تمامی موقعیت‌های خوشایند و ناخوشایند است. به عبارت دیگر، آنچه اهمیت دارد، بروز واکنش‌های مثبت، هم در شرایط سخت، بلاها و مصیبت‌ها (صبر)، هم در شرایط خوشی و نعمت‌ها (شکر) است. به این ترتیب، سریال‌های طنز که دارای فضاهای فانتری یا اغراق شده‌ای از رفتارهای اجتماعی افراد جامعه به‌عنوان نقد اجتماعی هستند، نمی‌توانند آموزه‌ها، مفاهیم و ماهیت شادکامی در اسلام را اساساً در بطن خود داشته باشند. نمونه‌گیری سریال‌ها در دو مرحله انجام گرفت؛ در مرحله اول، با توجه به نکات ذکر شده، هفت سریال (خانه سبز، پدرسالار، زیر تیغ، متهم گریخت، میوه ممنوعه، پایتخت و پرده‌نشین) که دارای ویژگی‌های خانواده‌محور، پرمخاطب، تأثیرگذار و داستانی به دور از فضای فانتری و دارای فراز و نشیب‌های زندگی واقعی هستند و در دهه‌های ۷۰، ۸۰ و نیم دهه ۹۰ پخش شده‌اند، انتخاب شدند. در مرحله دوم، به دلیل اینکه سریال‌ها از نظر حجم و تعداد قسمت‌ها یکسان نبودند و تعداد کل قسمت‌های آنها به ۱۷۲ قسمت، می‌رسید و امکان بررسی تمام آنها وجود نداشت، از روش نمونه‌گیری طبقه‌ای برای انتخاب تصادفی صحنه‌هایی از هر سریال، متناسب با حجم‌شان، استفاده شد. با توجه به واحد نمونه‌گیری پژوهش که صحنه است، با استفاده از فرمول کوکران، حجم نمونه، ۳۳۰ صحنه به دست آمد؛ اما به‌منظور افزایش دقت، ۲۵

۱۱۸ ❖ پژوهش‌های ارتباطی / سال بیست‌وپنجم / شماره ۳ (پیاپی ۹۵) / پاییز ۱۳۹۷

درصد صحنه‌ها یعنی ۶۷۷ صحنه از ۲۷۰۹ صحنه، به‌عنوان نمونه مورد مطالعه نهایی قرار گرفت و در مجموع ۷ سریال، به‌صورت تصادفی و از طریق دستور انتخاب تصادفی نرم‌افزار متلب انتخاب شدند. واحد پژوهش در این مطالعه، صحنه و واحد ثبت، کنش‌های کلامی و غیرکلامی شخصیت‌های سریال‌های مورد مطالعه بوده است. همان‌گونه که گفته شد، روش این پژوهش تحلیل محتوا بوده است؛ بنابراین برای جمع‌آوری داده‌ها، پرسشنامه‌ای مبتنی بر مؤلفه‌های الگوی اسلامی شادکامی، طراحی و دستورالعمل کدگذاری، مطابق با پرسشنامه مذکور تهیه شد؛ و کدگذاری نیز بر اساس این دستورالعمل و با تکمیل ماتریس کدگذاری بر اساس تماشای صحنه‌ها صورت گرفت. در این پژوهش، از روش تصنیف یا دونیمه کردن برای سنجش ضریب اعتماد استفاده شده است. به این ترتیب که ۲۰ درصد از حجم نمونه به‌صورت تصادفی، انتخاب و از سوی کدگذار دوم مشاهده شد و کدگذاری بار دیگر انجام گرفت. نتایج دو کدگذاری اول و دوم با هم مقایسه و روشن شد که ۸۱ درصد از هر دو کدگذاری شبیه به هم بوده است.

یافته‌های پژوهش

تعداد کل کنش‌های به ثبت رسیده در این پژوهش برابر با ۲۳۸۲۶ کنش است. در این بخش به ارائه مهم‌ترین یافته‌های پژوهش می‌پردازیم. مطابق با جدول ۱ از ۲۳۸۲۶ کنش ثبت شده در مجموع ۷ سریال مورد مطالعه، مقوله رضامندی ۱/۳۲ درصد از کل کنش‌های ثبت شده را به خود اختصاص داده است یعنی؛ تنها ۳۱۶ کنش از کل ۲۳۸۲۶ کنش ثبت شده که کمترین میزان بازنمایی را در میان مقوله‌های پژوهش حاضر دارد.

از میان زیرمقوله‌های رضامندی، شکر بیشترین حجم کنش‌ها را با ۰/۵ درصد از کل کنش‌های ثبت شده در میان زیرمقوله‌های این مقوله اصلی داراست و انجام بایدها، کمترین میزان بازنمایی را با ۰/۲۴ درصد از میان کل کنش‌های ثبت شده دارد. مطابق

بازنمایی شادکامی در سریال‌های خانوادگی با توجه به الگوی اسلامی ... ❖ ۱۱۹

نتایج آماری، به‌طور کلی در سریال‌های مورد مطالعه، توجه به مبدأ و توحید که اساس مقوله رضامندی در اسلام است، کمترین بازنمایی را داشته است.

بیشترین میزان بازنمایی متعلق به زیر مقوله لذات مادی از مقوله نشاط است که ۵۶/۲۲ درصد از کل کنش‌های ثبت شده را تشکیل می‌دهد. این در حالی است که لذات معنوی تنها ۱/۸۷ درصد از کل را در برمی‌گیرد.

کنش‌های منفی، حجم قابل توجهی را با ۳۸/۵ درصد از کل کنش‌های ثبت شده، به خود اختصاص داده‌اند و به این ترتیب، دومین رتبه بیشترین بازنمایی را بعد از لذات مادی دارند.

جدول ۱. میزان بازنمایی مقوله‌های الگوی اسلامی شادکامی در مجموع سریال‌های مورد مطالعه

مقوله‌ها	فراوانی کنش‌ها	درصد
رضامندی	شکر	۱۱۸
	صبر	۶۳
	انجام بایدها	۵۸
	ترک نبایدها	۷۷
نشاط	لذات مادی	۱۳۳۹۵
	لذات معنوی	۴۴۶
کنش‌های منفی		۳۸/۵
کنش‌های بی‌معنا		۲/۰۹
جمع کل		۲۳۸۲۶

بر اساس جدول ۲ کمترین میزان بازنمایی مقوله رضامندی، متعلق است به سریال خانه سبز با ۰/۵۷۱ درصد از کل کنش‌های ثبت شده که برابر با ۲۴ کنش از ۴۱۹۰ کنش ثبت شده برای این سریال است؛ بیشترین میزان بازنمایی مقوله رضامندی را نیز سریال پرده‌نشین با ۳/۲۲ درصد از کل کنش‌های ثبت شده این سریال، دارد؛ که به این ترتیب که تعداد کنش‌های مقوله رضامندی در این سریال، ۱۲۷ کنش از ۳۹۳۷ کنش ثبت شده است.

همچنین جدول ۲ نشان می‌دهد که بیشترین میزان بازنمایی زیرمقوله صبر، به سریال پرده‌نشین با ۱/۱۹ درصد و کمترین میزان بازنمایی این زیرمقوله به سریال خانه سبز با

۱۲۰ ❖ پژوهش‌های ارتباطی / سال بیست‌وپنجم / شماره ۳ (پیاپی ۹۵) / پاییز ۱۳۹۷

۰/۰۷۲ درصد تعلق است. سریال پدرسالار بیشترین میزان بازنمایی زیرمقوله شکر را با ۰/۵ درصد داشته است و کمترین میزان بازنمایی برای سریال خانه سبز با ۰/۰۹۵ درصد به ثبت رسیده است. بیشترین میزان بازنمایی زیرمقوله انجام بایدها (واجبات) برای سریال متهم گریخت با ۰/۴ درصد و کمترین میزان بازنمایی این زیرمقوله برای سریال پدرسالار، با صفر درصد است. بیشترین میزان بازنمایی زیرمقوله ترک نبایدها (کراهت از گناه) به سریال پرده‌نشین با ۱/۲۷ درصد و کمترین میزان بازنمایی این زیرمقوله به سریال پدرسالار با صفر درصد تعلق دارد.

سریال پایتخت با ۶۸/۷ درصد میزان بازنمایی مقوله نشاط از کنش‌های ثبت شده خود، بیشترین بازنمایی را در این مقوله داشته که البته ۶۸ درصد آن متعلق به زیرمقوله لذات مادی بوده است؛ همچنین بیشترین میزان بازنمایی زیرمقوله به این سریال و کمترین میزان بازنمایی زیرمقوله با ۴۳ درصد، به سریال زیر تیغ تعلق دارد.

جدول ۲. میزان بازنمایی مقوله‌های پژوهش به تفکیک سریال‌های مورد مطالعه

پرده‌نشین	پایتخت	گریختن متهم	ممنوعه مجرم	زیر تیغ	پدرسالار	خانه سبز	سریال‌ها	
							مقوله‌ها	
درصد	درصد	درصد	درصد	درصد	درصد	درصد		
۱/۱۹	۰/۲۳	۰/۱	۰/۸	۰/۳	۰/۸	۰/۰۷۲	صبر در ناخوشایندها	رضامندی
۰/۴۸	۰/۲	۰/۳	۰/۱	۰/۲	۰/۵	۰/۰۹۵	شکر در خوشایندها	
۰/۲۸	۰/۰۷	۰/۴	۰/۳	۰/۰۴	۰	۰/۳۸	انجام بایدها (واجبات)	
۱/۲۷	۰/۰۷	۰	۰/۷	۰/۰۸	۰	۰/۰۲۴	ترک نبایدها (کراهت از گناه)	

بازنمایی شادکامی در سریال‌های خانوادگی با توجه به الگوی اسلامی ... ❖ ۱۲۱

ادامه جدول ۲

پرده‌نشین	پایتخت	گریختن متهم	ممنوعه میوه	زیر تیغ	پدرسالار	خانه سبز	سریال‌ها	
							مقوله‌ها	
درصد	درصد	درصد	درصد	درصد	درصد	درصد	لذات مادی	نشاط
۵۸	۶۸	۵۲/۷	۴۴/۷	۴۳	۵۶/۷	۶۶	لذات معنوی	
۳۲/۸	۲۸/۲	۴۴	۵۰/۴	۵۱	۳۸	۲۹/۷	کنش‌های منفی	
۰/۷	۲/۶	۱/۷	۱/۴	۲/۴	۳	۳/۲	کنش‌های بی‌معنا	
۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰	جمع	

همان‌طور که در جدول ۱ گفته شد، به‌طور کلی، فاصله میزان بازنمایی لذات مادی و معنوی از یکدیگر قابل توجه است و در تمامی ۷ سریال مورد مطالعه، میزان بازنمایی لذات مادی بیشتر از لذات معنوی است. کمترین میزان بازنمایی زیرمقوله لذات معنوی با ۰/۵۳ درصد به سریال خانه سبز تعلق دارد که برابر با ۲۲ کنش از ۴۱۹۰ کنش ثبت شده برای این سریال است. در حالی که میزان بازنمایی لذات مادی در این سریال ۶۶ درصد؛ یعنی برابر با ۲۷۶۶ کنش از ۴۱۹۰ کنش ثبت شده برای این سریال است.

بیشترین میزان بازنمایی کنش‌های منفی، مربوط به سریال زیر تیغ با ۵۱ درصد است. با اینکه موضوع این سریال قتل و اعدام است، همان‌گونه که گفته شد، در الگوی اسلامی شادکامی، افزایش واکنش مثبت در شرایط خوشایند و ناخوشایند در برابر کاهش کنش‌های منفی برای رسیدن به سعادت و شادکامی دارای اهمیت است. کنش‌های منفی حتی در سریال طنز متهم گریختن با ۴۴ درصد میزان بازنمایی، حجم قابل توجهی را میان مقوله‌های دیگر پژوهش به خود اختصاص می‌دهد. کمترین میزان بازنمایی کنش‌های منفی با ۲/۶ درصد، برای سریال پایتخت به ثبت رسیده است.

در سریال‌های پدرسالار، زیر تیغ و میوه ممنوعه که فضای تلخ‌تری نسبت به سریال‌های مورد مطالعه دیگر دارند، فاصله میان بازنمایی مقوله کنش‌های منفی و زیرمقوله لذات مادی زیاد نیست. در سریال پدرسالار، زیر مقوله لذات مادی ۱۸/۷ درصد بیشتر از کنش‌های منفی بازنمایی شده است و در سریال زیر تیغ، تنها کنش‌های منفی، ۸ درصد بیشتر از زیرمقوله لذات مادی بازنمایی شده است و در سریال میوه ممنوعه، این فاصله تنها ۵/۷ درصد است. بنابراین، مشکل بازنمایی شادکامی از منظر اسلام در این سریال‌ها، حجم بالای بازنمایی کنش‌های منفی نیست، بلکه میزان بسیار پایین بازنمایی مقوله رضامندی و زیرمقوله لذات معنوی است. همان‌گونه که سریال‌های خانه سبز، متهم گریخت و پایتخت با وجود فضای طنز و لحن شیرین، بیشترین میزان بازنمایی را به زیرمقوله لذات مادی و مقوله کنش‌های منفی اختصاص داده‌اند. در سریال پرده‌نشین، مقوله کنش‌های منفی با وجود فضای مذهبی و با وجود اینکه بیشترین میزان بازنمایی مقوله رضامندی را در میان سریال‌های مورد مطالعه دارد، با ۲۹/۸ درصد، بیشتر از مقوله رضامندی بازنمایی شده است. باز هم بیشترین بازنمایی در این سریال، مرتبط با زیرمقوله لذات مادی است.

بحث و نتیجه‌گیری

با توجه به اهمیت شادکامی در کاهش افسردگی‌های ناشی از دنیای ماشینی و اضطراب‌زای امروز و فشارهای مختلف اقتصادی و اجتماعی که در جامعه ایران بهداشت روانی را تهدید می‌کند، همچنین نقش مهمی که شادکامی با افزایش آگاهی، خلاقیت، فعالیت و تسهیل روابط اجتماعی در توسعه جوامع بر عهده دارد، آموزش آن در جامعه ایران، امری ضروری است. از سوی دیگر، با اعتقاد به اینکه دین اسلام به‌عنوان یک الگوی عملی برای سعادت بشر، راه شادکامی و سعادت را نشان داده است و با توجه به این موضوع که ارائه مفاهیم و مؤلفه‌های الگوی اسلامی شادکامی در قالب سریال‌های تلویزیونی منجر به یادگیری رفتارهای مبتنی بر شادکامی از سوی مخاطبان،

بازنمایی شادکامی در سریال‌های خانوادگی با توجه به الگوی اسلامی ... ❖ ۱۲۳

از طریق مشاهده رفتارهای شخصیت‌های این سریال‌ها می‌شود، این پژوهش با هدف بررسی بازنمایی مؤلفه‌های الگوی اسلامی شادکامی در سریال‌های تلویزیونی سیمای جمهوری اسلامی ایران انجام شده است.

نتایج پژوهش حاضر نشان می‌دهد که مقوله رضامندی، کمترین میزان بازنمایی را در میان مقوله‌های پژوهش در سریال‌های مورد مطالعه داشته است. همان‌گونه که گفته شد، الگوی اسلامی شادکامی بر پایه مبانی توحیدی استوار است و بر اساس آن، مقوله رضامندی یعنی پذیرش تقدیر خیر از سوی خداوند، استخراج شده است. از منظر الگوی اسلامی، آنچه موجب رضامندی و در پی آن، تحقق شادکامی می‌شود، واکنش‌های مثبت به تقدیر خیر، چه در خوشایندها و چه در ناخوشایندهاست. این واکنش‌های مثبت شامل صبر در ناخوشایندها، شکر در خوشایندها، انجام بایدها (رغبت) و نبایدها (کراهت) هستند که زیرمقوله‌های رضامندی را در این پژوهش تشکیل می‌دهند و کمترین میزان بازنمایی را در میان مقوله‌های پژوهش به خود اختصاص داده‌اند؛ به عبارت دیگر، کمبود کنش‌های مثبت ذکر شده، در سریال‌های مورد مطالعه به روشنی قابل مشاهده است، کنش‌هایی مانند توکل بر خدا هنگام وقوع حوادث، مشکلات و گرفتاری‌ها با جملاتی مانند توکل بر خدا، پناه بر خدا و ذکرهای دیگر یا حرکاتی مانند به آسمان نگاه کردن، دعا کردن، نماز یا قرآن خواندن، شکر خداوند هنگام اتفاقات خوب و مثبت با جملاتی مانند خدا را شکر یا ذکرهایی مانند الحمدلله و ...، کنش‌های مرتبط با انجام واجبات یا ترغیب به خواندن نمازهای واجب، گرفتن روزه و انجام کارهایی که در اسلام به آنها مستحب مؤکد گفته می‌شود، مانند انفاق و ... همچنین کنش‌های مرتبط با انواع نبایدها یا کراهت و بیزاری از گناهان و اعمال حرام، مانند کنش ترک موقعیت در هنگام غیبت دیگران یا استفاده از جملاتی که معنای بیزاری از گناه را می‌دهد.

زیرمقوله لذات مادی از مقوله اصلی نشاط، بیشترین میزان بازنمایی را میان مقوله‌های الگوی اسلامی شادکامی در سریال‌های مورد مطالعه داشته است؛ به عبارت

دیگر کنش‌هایی که بیشترین فراوانی را داشته‌اند، شامل لذت ارتباط با دیگران (خانواده، دوستان، همکاران، همسایه و ...)، لذت کار و تلاش، شوخی، خندیدن، بینایی، لامسه، خوردن و آشامیدن، تحرک و ورزش، پاکیزگی، بوی خوش بوده است؛ اما لذات معنوی به‌عنوان دیگر زیرمقوله نشاط که شامل کنش‌های ذکر خدا، بخشش مالی و معنوی، زیارت، مناجات و دعا، خواندن قرآن، خواندن نمازهای مستحبی و توسل به ائمه و معصومین می‌شوند، با فاصله زیاد از لذات مادی، در رتبه دوم کمترین میزان بازنمایی بعد از مقوله رضامندی قرار می‌گیرند. از منظر الگوی اسلامی شادکامی اساس مقوله نشاط با توجه به مبانی توحیدی شادکامی در اسلام، تقدیر سرور به معنای تعیین اندازه مشخص از سوی خداوند برای لذات مادی و معنوی است و واکنش مثبت به تقدیر سرور که موجب تحقق نشاط و در پی آن، شادکامی می‌شود، عبارت از التذاذ یا بهره بردن از لذات مادی و معنوی به‌اندازه‌ای است که از سوی خداوند مقدر و مشخص شده است. بهره بردن از هر دو بعد از لذات است که منجر به تحقق نشاط و در نهایت شادکامی می‌شود.

همان‌گونه که نتایج نشان داد، کنش‌های منفی بیشترین میزان بازنمایی را بعد از لذات مادی در میان مقوله‌های پژوهش در سریال‌های مورد مطالعه داشته‌اند. در الگوی اسلامی، برای تحقق شادکامی، به موضوع کاهش کنش‌های منفی در برابر واکنش‌های مثبت در موقعیت‌های خوشایند و ناخوشایند تأکید شده است. کراهت و دوری از اعمال گناه یا حرام در مقوله انجام نیایدها و همچنین کاهش واکنش‌های منفی در هنگام بروز حوادث و مشکلات با افزودن معنای پذیرش تقدیر، توکل به خداوند و توجه به مبدأ، از تأکیدات الگوی اسلامی شادکامی است. کنش‌های منفی ثبت شده در این پژوهش، عبارت از دروغ، حسد، فریب دادن، دزدی، دعوا و درگیری، عصبانیت، ناراحتی، نیش و کنایه زدن، ترس، نگرانی، نفرت و انتقام بوده است.

در نهایت نتایج نشان داد که مؤلفه‌های الگوی اسلامی شادکامی در سریال‌های مورد مطالعه، به‌درستی بازنمایی نشده‌اند. یکی از مواردی که در الگوی اسلامی شادکامی بر

بازنمایی شادکامی در سریال‌های خانوادگی با توجه به الگوی اسلامی ... ❖ ۱۲۵

آن تأکید شده است، کاهش واکنش‌های منفی در برابر واکنش‌های مثبت (صبر، شکر، انجام بایدها و نبایدها) در موقعیت‌های خوشایند، ناخوشایند و بر مبنای خیرباوری است که در سریال‌های مورد مطالعه بازنمایی نشده است. بهره بردن از دو بعد لذات مادی و معنوی مبتنی بر پذیرش تقدیر سرور (التذاد از لذات مادی و معنوی به میزان مقدر شده الهی) نیز در سریال‌های مورد مطالعه، به نحوی متعادل بازنمایی نشده است. به دلیل ماهیت مؤلفه‌های شادکامی در اسلام، سریال‌هایی که مبتنی بر نمایش زندگی واقعی، یعنی زندگی با همه موقعیت‌های خوشایند و ناخوشایند آن هستند، می‌توانند با نمایش رفتارها و کنش‌های شخصیت‌های خود مبتنی بر مؤلفه‌های الگوی اسلامی شادکامی، موجب یادگیری رفتارهای محقق‌کننده شادکامی در مخاطبان خود شوند. مطابق با نظریه یادگیری اجتماعی بندورا (۱۹۷۷)، افراد از طریق مشاهده، تقلید و الگوبرداری از شخصیت‌های ساخته شده در فیلم‌ها و سریال‌ها که به آنها الگوهای نمادین می‌گویند، رفتارهای کدگذاری شده آنها را می‌آموزند. به‌منظور تحقق این امر، پیشنهاد‌های زیر را می‌توان ارائه کرد:

سیاستگذاران و مدیران سازمان صداوسیما جمهوری اسلامی ایران در بخش‌های مرتبط با ساخت سریال‌های تلویزیونی و گروه سازندگان این برنامه‌ها، اعم از نویسندگان، تهیه‌کنندگان و کارگردانان، بر فیلم‌نامه‌هایی تمرکز کنند که در آنها، کنش‌های منفی مانند ناراحتی، عصبانیت، درگیری و ... یا گناهانی چون دروغ، کینه، حسد و ... کمتر از کنش‌های مثبت در موقعیت‌های خوشایند و ناخوشایند یعنی صبر، شکر، انجام بایدها و نبایدها، بازنمایی شده است؛ به‌عبارت دیگر، در نمایش زندگی با اتفاقات و شرایط تلخ و شیرین آن، واکنش شخصیت‌ها به این شرایط در چارچوب مفهوم خیرباوری در الگوی اسلامی شادکامی تنظیم شود؛ نه به این معنی که کنش‌های منفی حذف شوند (زیرا امکان آن در دنیای واقعی وجود ندارد)، بلکه نسبت به واکنش‌های مثبت مبتنی بر خیرباوری، کاهش یابند؛ این امر منجر به نمایش رضامندی (زندگی خیر) و در پی آن، کامل شدن بخشی از تصویر شادکامی می‌شود. همچنین

۱۲۶ ❖ پژوهش‌های ارتباطی / سال بیست‌وپنجم / شماره ۳ (پیاپی ۹۵) / پاییز ۱۳۹۷

مفهوم پذیرش تقدیر سرور در الگوی اسلامی شادکامی ایجاب می‌کند که کنش‌های نمایش‌دهنده التذاذ از لذات مادی و معنوی به تناسب هم بازنمایی کنند تا در نهایت، منجر به نمایش نشاط (زندگی خوب) کامل شدن تصویر شادکامی شود.

در پایان پیشنهاد می‌شود که پژوهشگران حوزه علوم ارتباطات اجتماعی با پژوهش بیشتر روی این موضوع، با استفاده از روش‌های ترکیبی همچون تحلیل محتوای کمی و کیفی در سریال‌های سال‌های اخیر، تصویر دقیق‌تری به سیاستگذاران رسانه ملی و سریال‌سازان تلویزیونی ارائه کنند. همچنین می‌توانند با به‌کارگیری روش تحلیل محتوای کیفی و ترکیب آن با روش پیمایش، به بررسی میزان تأثیرگذاری سریال‌هایی که مطابقت بیشتری با الگوی اسلامی شادکامی دارند، بر مخاطبان بپردازند و با کمک پژوهشگران حوزه روان‌شناسی و دین، ساختار و قالب‌های محتوایی متناسب با الگوی اسلامی شادکامی را در سریال‌های تلویزیونی بیابند.

منابع

- اصفهانیان، محمود؛ گلزاری، محمود و براتی سده، فرید. (۱۳۹۵). تدوین برنامه آموزشی شکر مبتنی بر مفهوم شکر اسلامی و بررسی کارآمدی آن در رضایت از زندگی. پژوهش‌نامه روان‌شناسی اسلامی، ۲ (۲)، صص ۱۰۰-۱۳۲.
- بهادری خسروشاهی، جعفر. (۱۳۹۶). رابطه حمایت اجتماعی و شادکامی با دینداری. علوم تربیتی از دیدگاه اسلام، ۵ (۹)، صص ۱۴۲-۱۲۹.
- پسندیده، عباس. (۱۳۹۰). نظریه توحید در شادکامی. روان‌شناسی و دین، ۴ (۳)، صص ۳۰-۵.
- پسندیده، عباس. (۱۳۹۲). الگوی اسلامی شادکامی با رویکرد روان‌شناسی مثبت‌گرا. قم: دارالحدیث.
- پسندیده، عباس. (۱۳۹۵). پایه نظری رضامندی بر اساس منابع اسلامی، بازسازی و بسط نظریه پیشین. پژوهش‌نامه روان‌شناسی اسلامی، ۲ (۳)، صص ۷۷-۴۰.

بازنمایی شادکامی در سریال‌های خانوادگی با توجه به الگوی اسلامی ... ❖ ۱۲۷

پسندیده، عباس؛ گلزاری، محمود و مسعودی، عبدالهادی. (۱۳۹۰). مؤلفه‌های احساس سعادت‌مندی در احادیث با رویکرد روان‌شناختی. *علوم حدیث*، ۱۶ (۴)، صص ۱۴۰-۱۱۹.

حیدری رفعت، ابوذر و عنایتی نوین‌فر، ابوذر. (۱۳۸۹). رابطه بین نگرش دینی و شادکامی در بین دانشجویان دانشگاه تربیت مدرس. *روان‌شناسی و دین*، ۳ (۴)، صص ۷۲-۶۱. سرتیپی، زهرا؛ سهرابی، فرامرز و پسندیده، عباس. (۱۳۹۵). کارآمدی آموزش صبر بر اساس مؤلفه صبر در الگوی اسلامی شادکامی، بر به باشی روان‌شناختی زنان خانه‌دار. *پژوهش‌نامه روان‌شناسی اسلامی*، ۲ (۴)، صص ۶۹-۴۵.

علی محمدی، کاظم و آذربایجانی، مسعود. (۱۳۸۸). بررسی رابطه بین شادکامی اسلامی و شادکامی روان‌شناسی در دانشجویان دانشگاه قم در سال تحصیلی ۱۳۸۸. *روان‌شناسی و دین*، ۲ (۳)، صص ۲۸-۷.

منظری توکلی، علیرضا و عراقی‌پور، نجمه. (۱۳۸۹). بررسی رابطه بین دین‌داری و شادکامی در بین دانشجویان دختر دانشگاه آزاد اسلامی واحد کرمان سال تحصیلی ۱۳۸۹. *روان‌شناسی تربیتی*، ۶ (۴)، صص ۴۹-۱۹.

مهدی‌زاده، شراره و زارع غیاث‌آبادی، فاطمه. (۱۳۹۲). بررسی میزان دین‌داری و نقش آن در شادمانی جوانان. *مطالعات و تحقیقات اجتماعی در ایران*، ۲ (۳)، صص ۴۳۸-۴۱۳. موسوی چلک، حسن. (۱۳۹۷). ۶ میلیون نفر از جمعیت کشور از افسردگی رنج می‌برند. *روزنامه ایران*، ۲۹، ص ۷.

نجفی، محمد و عرفان، آرزو. (۱۳۹۱). بررسی کمی و کیفی رابطه بین معنویت، شادکامی و توانمندی حرفه‌ای اساتید. *رویکردهای نوین آموزشی*، ۷ (۲)، صص ۲۲-۱. نوفرستی، اعظم و پسندیده، عباس. (۱۳۹۴). امکان‌پذیری روان‌درمانی مثبت‌گرای مبتنی بر خیرباوری در عاطفه مثبت و منفی افراد دارای نشانه‌های افسردگی: یک مطالعه تک‌آزمودنی خط‌پایه چندگانه. *پژوهش‌نامه روان‌شناسی اسلامی*، ۱ (۱)، صص ۷۸-۴۶.

- Abdel-khalegh, A. M. (2006). Happiness, Health and Religiosity, Mental Health. **Religion and Culture**, Vol. 9, No. 1, Pp. 85-89.
- Argyle, M. (2001). **The psychology of happiness**. London: Rutledge.
- Bandura, A. (1977). **Social Learning Theory**. Englewood Cliffs, N.J.: Prentic- Hall.
- Berelson, B. (1952). **Content Analysis in Communication Research**, New York: The Free Press of Glencoe.
- Byrd, K. R.; Lear D. & Schwenka, S. (2000). Mysticism as a Predictor of Subjective Well-Being. **The International Journal for the Psychology of Religion**, Vol. 10, No. 4, Pp. 259-269.
- Catanzaro, S.; Horaney, F. & Creasy, G. (1995). Hassles, Coping, and Depressive Symptoms in an Elderly Community Sample: The Role of Mood Regulation Expectancies. **Journal of Counseling Psychology**, Vol. 42, No. 3, Pp. 265-295.
- Farouk Abou Zeid, D. (2016). The Portrayal of Happiness in Egyptian TV Series. **Global media Journal**, Vol. 6, No.1, Pp. 61-80.
- Francis, L. J.; Jones, S. H. & Wilcox, C. (2000). Religiosity and happiness: During Adolescence, young Adulthood and Later Life. **Journal of Psychology and Christianity**, Vol. 19, No. 3, Pp. 245–257.
- Francis, L. J. & Lester, D. (1997). Religion, Personality and Happiness. **Journal of Contemporary Religion**, Vol. 12, No. 1, Pp. 81–86.
- French, S. & Joseph, S. (1999). Religiosity and its Association with

- Happiness, Purpose in Life, and Self-actualisation. **Mental Health, Religion and Culture**, Vol. 2, No. 2, Pp. 117–120.
- Lewis, C.A. (2001). Cultural Stereotype of the Effects of Religion on Mental Health. **British Journal of Medical Psychology**, Vol. 74, No. 3, Pp. 359-367.
- Maltby, J.; Lewis, C. A. & Day, L. (1999). Religious Orientation and Psychological Well-being: The role of the Frequency of Personal Prayer. **British Journal of Health Psychology**, Vol. 4, No. 4, Pp. 363–378.
- Myers, D.J. (2000). The Funds, Friends and Faith of Happy People. **American psychologist**, Vol. 55, No. 1, Pp. 56-57.
- Robbins, M. & Francis, L. J. (1996). Are religious people happier? A Study among Undergraduates. In L. J. Francis, W. K. Kay, & W. S. Campbell (Eds.), **Research in Religious Education** (Pp. 207–217), Leominster: Gracewing.
- Sharma, S. & Sharma, O. (2016). Spirituality leads to Happiness: A Correlative Study. **The International Journal of Indian Psychology**, Vol. 3, No. 10, Pp. 50-54.
- Seligman, M. (2000). **Authentic Happiness: Using the New Positive Psychology to Realize your Potential for Lasting Full fillment**. New York: Free press.
- Seligman, M. (2002). Positive Psychology, Positive Prevention, and Positive Therapy. In C.R. Snyder & S. J. Lopez, **Handbook of Positive Psychology**. New York: Oxford.

- Shaw, A. & Joseph, S. (2007). Principal Components Analysis of Maltby and Day's (1998) Amended Quest Religious Orientation Scale: A Replication of the Three Component Structure. **Personality and Individual Differences**, Vol. 37, No. 7, Pp. 1425–1430.
- Thomas, S. & Callahan, B.P. (1982). Allocating Happiness: TV Families and Social Class. **Journal of Communication**, Vol. 32, No. 3, Pp. 184–190.
- Veenhoven, R. (1993). **Data Book of Happiness**. New York: Reidel Publishing Company.